

information layout on the radio as fully as possible in order to understand better the importance of news, to expand the geography of content, to increase thematic collections (rubrics); to reduce the amount of information on crime-related topics; to improve the correlation between text and audio information, since releases are overloaded with an audio component; to avoid frequent repetitions of unimportant news; to review the expediency of excessive usage of musical reflections, etc.

Key words: news content, information release, structural and composition factor, public radio.

УДК 930:35.077.1(477)''1649/1658''(045)

Ю. М. Нікольченко

О. В. Головко

Ю. М. Кочина

ДОКУМЕНТАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГЕТЬМАНЩИНИ У 1649–1658 РОКАХ: СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті розглядається стан дослідження проблеми документаційного забезпечення міжнародної діяльності Гетьманщини у 1649–1658 рр. в сучасній вітчизняній історіографії.

Встановлено, що на думку переважної більшості сучасних вітчизняних дослідників різних галузей наукових знань, матеріали дипломатичного характеру, які були підготовлені у Генеральній військовій канцелярії Гетьманщини та її структурах у 1649–1658 рр., засвідчують їхній високий професійний рівень та широкий видовий склад: міжнародні договори й угоди; міждержавне листування; дипломатичні інструкції; записи дипломатичних переговорів; посольські звіти і донесення, які не поступалися якістю документам з Речі Посполитої, Московського царства, Франції, Пруссії, Османської імперії, Швеції тощо.

Отримані результати дослідження дали можливість дійти висновку, що постійний інтерес вітчизняних науковців до вивчення документальних джерел міжнародних відносин Гетьманщини періоду Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. є результатом суспільно-політичних змін, які відбувалися в Україні після проголошення її незалежності. Їхній всебічний аналіз дає змогу фахівцям (політикам, історикам, правознавцям, документознавцям, економістам, культурологам) знаходити відповіді на драматичні виклики часу, з якими зіткнулася незалежна Україна у сьогоденні.

Ключові слова: Національно-визвольна війна українського народу 1648–1658 рр., українське козацтво, Гетьманщина, міжнародна діяльність козацтва, Генеральна військова канцелярія, козацьке діловодство, документаційне забезпечення, сучасна вітчизняна історіографія.

Утворення у 1649 р. Гетьманщини, як логічний наслідок Національно-визвольної війни 1648–1658 рр., була однією з найважливіших подій в історії і культурі України. Її довготривале функціонування заклало основи української національної держави й зумовило розвиток і утвердження на українських землях державних органів управління. Гетьманщина мала територію, військо, свої органи влади і управління та правові норми.

У цей період формується суто українська система адміністративного апарату, яка мала власну діловодну систему [19, с. 134].

Після проголошення Гетьманщини українські лідери Богдан Хмельницький та Іван Виговський протягом 1649–1658 рр. активно налагоджували канали міжнародних зв'язків з Річчю Посполитою, Московським царством, Османською імперією, Кримським ханством, Швецією та іншими країнами. Про це свідчать численні документи у т. ч. такі важливі актові джерела, як міжнародні договори, укладені Гетьманщиною з Річчю Посполитою (Зборівський (1649), Білоцерківський (1651), Гадяцький (1658), Московським царством («Березневі статті» (1654), угода про вільне плавання на Чорному морі з Османською імперією (1650), українсько-кримське порозуміння під Озерною (1655) [18, с. 90–98].

Ретельна підготовка міжнародних договорів та дипломатична активність Гетьманщини були б неможливими без офіційного міждержавного листування. На період 1649–1658 рр. припадає 348 документів цього видового складу. Серед них особисто підписаними Богданом Хмельницьким – 245, Іваном Виговським – 26, козацькою старшиною вищого рангу – 47 [10, с. 120]. Крім міжнародних договорів та міждержавного листування, комплекс дипломатичної документації Гетьманщини складала дипломатичні інструкції, записи дипломатичних переговорів та посольські звіти і донесення.

Важливе місце в ієрархії дипломатичної служби Гетьманщини в 1649–1658 рр. належало Генеральній військовій канцелярії (далі – ГВК), яка на чолі з генеральним писарем виконувала майже всю її поточну роботу [19, с. 136–141]. Враховуючи досвід Речі Посполитої та Московського царства ГВК створила унікальну на той час систему зовнішньополітичного діловодства, яка дозволила козацькій Україні виступати суб'єктом зовнішньої політики в Європі, не поступаючись країнам, які були, на той час, лідерами в дипломатії.

Не є перебільшенням, що у майбутньому, міжнародне діловодство Гетьманщини 1649–1658 рр. стало фундаментом для організації українського дипломатичного документування у складному процесі національного державотворення.

Події Національно-визвольної війни знайшли своє відображення у вітчизняній і зарубіжній науковій, публіцистичній та художній літературі, в основі якої лежать історичні, документальні і нарративні джерела. Разом з тим, лише незначна їхня частка торкається проблем саме організації документального забезпечення міжнародної діяльності Гетьманщини у 1649–1658 рр.

У якості аргументу на користь визначенню актуальності досліджуваної проблеми, наведемо цитату з статті В. Матях, що побачила світ у шостому числі «Українського історичного журналу» за 2003 р., в якій дослідниця слушно зауважила: «Стрімкий ривок вітчизняної історичної науки на якісно новий рівень рельєфно виокреслив тенденцію, яка не може не викликати певного занепокоєння. Йдеться про помітне відставання історіографії від практики дослідження реалій українського історичного процесу як на етапах більш віддалених, так і за часів, впритул наближених до сьогодення.

Разом з тим, за твердженням сучасних науковців, «наукове прочитання історії України полягає насамперед у переоцінці історіографічних здобутків, заперечених, які не витримали перевірки часом або ж були мертвонародженими, та водночас підтвердженні та реабілітації тих, які довели своє право на існування». Безумовно, в науці є теми прохідні, які, на певний час привернувши увагу дослідника, вповні вичерпують себе як епізодичний факт чи подія. Безперечно, й інше: існують наукові проблеми, які за своїм екстра неординарним значенням у долі історичного буття народу

чи держави знову ізнову змушують звертатися до них все нові покоління істориків» [9, с. 110].

Саме до таких належить проблема документування у Гетьманщині у 1649–1658 рр. не зважаючи на те, що її дослідження в Україні розпочалося понад півтора століття тому. Якщо врахувати актуальність історичної ретроспекції становлення і розвитку діловодства міжнародної діяльності Гетьманщини у добу Національно-визвольної війни, метою дослідження є відтворення її історіографічної версії у працях сучасних вітчизняних дослідників різних наукових галузей.

Вперше у вітчизняній історичній науці об'єктом дослідження слугують концепції істориків, міжнародників, політологів, економістів і документознавців щодо виникнення, становлення і розвитку міжнародного документообігу в ділових структурах ГВК Гетьманщини у 1649–1658 рр.

Наукова новизна дослідження визначена авторами на основі теоретичних положень В. Антоновича, який вказував, що кожна нова наукова праця «повинна повідомляти нам нові, раніше невідомі, відкриті автором, історичні дані, або ж автор її повинен нам повідомити нові висновки з матеріалу вже відомого, добуті ним уважним вивченням та критичним аналізом цього матеріалу...» [1, с. 418]. Прикладом слугує монографія В. Романцова «Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років XIX–початку XX ст.)», у якій на великому історіографічному матеріалі розглядаються концепції українських істориків щодо виникнення та становлення козацької держави в добу Національно-визвольної війни [23].

Після проголошення незалежності України, у вітчизняних історіографічних дослідженнях відбулися суттєві зміни. Посилився пошук концепцій щодо об'єктивного висвітлення історії Запорозької Січі, Гетьманщини, подій Національно-визвольної війни 1648–1658 рр. За короткий час у науковий обіг була уведена велика кількість раніше не зазначених документальних джерел з історії і культури українського козацтва з архівів України та зарубіжжя. У цьому масиві, а також серед раніше відомих джерел, особливе місце належить документам, які не тільки розкривають особливості зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини у період з 1649 по 1658 рр., а й є свідками ефективного міжнародного документування діловими структурами ГВК. Використання сучасними вітчизняними дослідниками вищезначених джерел у власних наукових доробках і склало історіографію проблеми.

На початку 90-х рр. основною базою щодо вивчення документальної версії міжнародної діяльності Гетьманщини у вищезначений період, залишався тритомник «Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы», виданий до 300-річчя Переяславських домовленостей. Другий і третій томи охоплюють період 1648–1654 рр. і містять листування між Богданом Хмельницьким та російським урядом, серед них 70 листів Богдана Хмельницького в Посольський приказ, російським воєводам та іншим можновладцям. Усі документи в томах розміщені в хронологічній послідовності та опубліковані мовою оригіналів згідно з новою українською орфографією, зберігаються при цьому особливості української мови того часу [2]. Вказані документи дають можливість дослідникам створити певні уявлення щодо організації зовнішньополітичного діловодства, яке було сформоване на базі ГВК та її структур, починаючи з 1649 р.

Сучасним виданням документів періоду Гетьманщини, які дозволяють науковцям визначити рівень міжнародного документообігу у Гетьманщині, стала серія «Універсали українських гетьманів. Матеріали до українського дипломатарію», започаткована з 1998 р. та підготовлена Інститутом історії, України та Інститутом

української історіографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

У збірці «Універсали Б. Хмельницького (1648–1657)» вміщено всі відомі універсали та накази Богдана Хмельницького, а також угоди і вимоги гетьмана за 1648–1657 рр. з архівів України, Російської Федерації, Білорусі, Польщі, США, Бразилії тощо, в яких йдеться про соціально-економічний розвиток і політичне становище України у період Хмельниччини. У додатках наведені сумнівні та підроблені універсали Богдана Хмельницького, універсали полковників, список універсалів Богдана Хмельницького, згадуваних у джерелах та літературі, але не виявлених, а також науково-довідковий апарат [27].

Пропонована увазі читачів збірка «Універсали українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687)» включає всі організаційно-розпорядчі документи, які вдалося виявити в архівах України, Російської Федерації і Польщі – універсали, накази, угоди українських гетьманів, зокрема: Івана Виговського (1657–1659) та значну частину універсалів і наказів генеральної військової старшини і полковників (1649–1658), у яких йдеться про соціально-економічний розвиток і політичне становище у другій половині XVII ст. Науково-довідковий апарат склали: список архівних фондів публікацій, список скорочень, список застарілих і маловживаних слів, предметний, іменний і географічний покажчики, список ілюстрацій, перелік документів [28].

Поруч із вказаними виданнями стоїть тритомник «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.», Даний збірник є найповнішим на сьогодні компендіумом відповідних джерел, адже вміщує документи, відшукані Ю. Мициком у польських, російських, українських і білоруських архівосховищах упродовж багаторічної евристики. Добре відомо, що цілісним масивом документація українських гетьманів до І. Мазепи включно не збереглася. Джерела розрізнено, головним чином, по російських і польських архівах. Ф. 51 «Генеральна військова канцелярія» ЦДІАК України містить гетьманські документи переважно з 1709 р. [8].

Серед праць українських істориків старшого покоління, що побачили світ після 1991 р., заслуговує на увагу монографія дослідника Берестецької битви І. Свешнікова «Битва під Берестечком», у якій на основі великої кількості письмових документів аналізується і міжнародна діяльність Гетьманщини у 1649–1651 рр. [24, с. 9–26].

Книга В. Голобуцького «Запорозьке козацтво» є хрестоматійною у вітчизняній історіографії козацтва [3]. Про свою фундаментальну працю сам її автор написав наступне: «У середині 30-х років я почав працювати над історією українського козацтва, передусім запорозького, сподіваючись у майбутньому видати свою роботу в трьох томах. Перший том мав охопити період від появи козацтва на історичній арені до ліквідації Старої Січі (в 1709 р.); другий – часи Нової Січі (1734–1775 рр.); третій – історію нащадків запорожців – чорноморських козаків (1787–1860 рр.). 1956 року видавництво Академії наук УРСР випустило в світ книгу «Чорноморське козацтво», тобто третій том мого дослідження, а в 1957 році Держполітвидав УРСР видав книгу «Запорозьке козацтво», або перший том. Готуючи його до друку, я дещо відступив від попереднього плану – додав два розділи з історії Нової Січі. Другий том – «Запорозька Січ в останні часи свого існування» (1734–1775) – відрізняється від першого тим, що тут головну увагу приділено соціально-економічним питанням Нової Січі, господарському і культурному життю козаків.

Книга випущена видавництвом Академії наук УРСР в 1961 році тиражем тисяча примірників. Вихід моїх праць у 50-і і на початку 60-х років припадає на період «хрущовської відлиги»: стало можливим, хоч і в тісних рамках офіційної ідеології, працювати над запорозькою тематикою і видати книги. Пізніше, протягом майже чверті

віку, такої можливості вже не було. Теперішня моя праця є другим, українським виданням першого тому в умовах незнаної раніше свободи слова. Вона збагачена новими матеріалами і джерелами, які з'явилися за останнє тридцятиріччя. В. Голобуцький, 9 січня 1992 р.» [3].

Вчений не тільки зміг ретельно опрацювати документальні джерела Гетьманщини та підняти важливі пласти з документації її дипломатичної діяльності періоду Національно-визвольної війни, а й виступити на захист тези щодо існування, вже на той час, національної системи державного управління, яке включала у себе і досконале діловодство, у т. ч. дипломатичне.

Розвиток українознавства доби незалежності дозволив однозначно позитивно розв'язати проблему формування національної державності на українських землях у період Національно-визвольної війни. Свого теоретичного розвитку й конкретного наповнення ця ідея набула в працях сучасних вітчизняних дослідників різних галузей наукових знань. Зокрема, над проблематикою дипломатичних відносин та міжнародного документування Гетьманщини у 1649–1658 рр. працюють українські науковці: В. Брехуненко, В. Горобець, О. Гуржій, В. Кривошея, С. Леп'явко, В. Матях, Ю. Мицик, Ю. Нікольченко, Ю. Палеха, В. Романцов, П. Сас, В. Сергійчук, І. Синяк, В. Смолій, В. Станіславський, В. Степанков, Я. Федорук, Т. Чухліб, Г. Швидько, В. Щербак та інші.

Провідними установами є Інститут історії України НАН України (відділ історії України середніх віків та раннього нового часу), Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України (відділ джерел з історії України княжої та козацької доби, а також відділ історії і теорії археографії та споріднених джерелознавчих наук), Науково-дослідний інститут козацтва НАН України.

У 2006–2007 рр. зусиллями науковців Інституту історії України та Науково-дослідного інституту козацтва НАН України була створена «Історія українського козацтва. Нариси у двох томах». До редакційної колегії увійшли відомі українські вчені: В. Смолій (відп. ред.), О. Бачинська, А. Гурбик, О. Гуржій, С. Леп'явко, В. Матях, Ю. Мицик, Т. Чухліб, В. Щербак. На основі новознайдених документів, матеріалів та досягнень новітньої вітчизняної історичної науки був представлений узагальнений образ діловодної системи Гетьманщини, у т. ч. її міжнародного спрямування: зовнішньополітичних відносин та козацької дипломатії [7, с. 562–575].

У монографії В. Смолія і В. Степанкова «Богдан Хмельницький» на ґрунтовному документальному фундаменті простежуються основні віхи життєвого шляху гетьмана, ілюструються обставини, які зумовили формування його світоглядних установок і ціннісних орієнтацій, що вплинули на політичний вибір. На сторінках книги Богдан Хмельницький виступає як засновник і володар Гетьманщини, державотворець, політичний діяч, полководець, дипломат [25].

В. Степанков у статті «Становлення політичної еліти Гетьманщини в період революції XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси» всебічно аналізує Зборівський (1649), Переяславський (1654), Гадяцький (1658) договори, звертаючи увагу на важливість та особливості процесу їхньої підготовки як міжнародних документів [26].

Важливе місце у вітчизняній історіографії проблеми належить працям Ю. Мицика. Його монографія «Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст.» присвячена дослідженню всього комплексу документів з історії збройного повстання в Україні проти колоніального гніту Речі Посполитої. Проведена класифікація та систематизація джерел, визначена повнота, репрезентативність, ступінь достовірності кожної з їх категорій. Велика увага

приділена дослідженню універсалів, наказів і листів гетьмана України Богдана Хмельницького та взагалі джерел до його політичної біографії. В окремому розділі дослідження аналізуються документи дипломатичного характеру: міжнародні договори й угоди, міжнародне листування, дипломатичні інституції, записи дипломатичних переговорів, посольські звіти і донесення [10].

У статтях Ю. Мицика «З дипломатичної кореспонденції Б. Хмельницького та І. Виговського» [11], «З Українського Дипломатарію другої половини XVII століття» [12], «Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр.» [13] ретельно аналізуються особливості дипломатичного документування у Гетьманщини та його роль у зміцненні міжнародного становища козацької держави

Серед опублікованого доробку Г. Швидько переважно більшість становлять різні за жанром твори з історіографії, джерелознавства, археографічні публікації. Значне місце займають конкретно-історичні розвідки соціально-економічного становища міст, історії українського козацтва, соціальних стосунків. Хоча хронологічні рамки досліджень Г. Швидько є досить широкими, але переважно вона залишається в межах історії XVII–XVIII ст. У статтях «Джерела з історії Гетьманщини» [30], «Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії Гетьманщини другої половини XVII–XVIII століття» [29], дослідниця напряму або опосередковано звертається до проблеми міжнародного документування Гетьманщини у контексті розвитку козацького діловодства у 1649–1658 рр.

У часопису «Архіви України» В. Горобець опублікував розвідку «Матеріали до документальної виставки «Україна-Росія. Історія XVII-XVIII ст.», у якій проаналізував документальні джерела дипломатичного характеру щодо взаємовідносин між Гетьманщиною і Московським царством періоду Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. і дійшов висновку, що «... з огляду на виняткову наукову вагу історичних документів [...] публікація повного переліку таких джерел з історії України й Росії XVII–XVIII ст. стане у нагоді майбутнім дослідникам минулого обох держав, адже до переліку ввійшли не лише знані й давно оприлюднені архівні документи, а й певна кількість абсолютно невідомих джерел» [4, с. 183].

У статті «Право вільної елекції полковника Війська Запорозького: козацькі традиції у випробуванні імперськими новаціями» В. Горобець досліджує документи, в яких були зафіксовані непоодинокі факти втручання Московського царства у внутрішню і зовнішню політику Гетьманщини і як це втручання вплинуло на іманентні процеси розвитку козацької державності [5].

В 2017 р. у статті «Соціальні аванси та матеріальні вигоди від посідання полкового уряду в Гетьманщині: шляхетство, маєтності, соболі...» В. Горобець зауважує, що «з 1648 р. у міжнародних відносинах офіційно започаткувалася практика представництва посольствами інтересів не лише гетьмана та Війська Запорозького, але й «народу руського» [6].

Міжнародні відносини та зовнішня політика Гетьманщини в документах періоду Національно-визвольної війни посідає важливе місце у науковій творчості Т. Чухліба. Його праці присвячені міжнародним угодам, дипломатичній службі Української козацької держави. У статті «Організація дипломатичної служби Української козацької держави в середині XVII ст.» Т. Чухліб аналізує діяльність, штат та функції дипломатичної служби Гетьманщини: «... одне з найважливіших місць в історії ієрархії дипломатичної служби України другої половини XVII ст. займала Військова канцелярія на чолі з генеральним писарем. За дорученням гетьмана і під керівництвом писаря у канцелярії склалися листи до урядів інших держав, велося дипломатичне

листування...» [29, с. 70].

У статті М. Парахіної «Міжнародні відносини і дипломатія українського козацтва: перші роки становлення та функціонування», яка була опублікована в 2013 р. у науковому віснику «Гілея», розглядається історія участі українського козацтва в міжнародних відносинах, початку становлення його як самостійного військово-політичного фактору, з яким мусили рахуватися всі сусідні країни [20].

Важливою у рамках проблеми, що досліджується, є стаття С. Потапенко «Публікація джерел з історії українського козацтва: досвід Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України», у якій проаналізовано основні археографічні публікації з історії українського козацтва, здійснені співробітниками Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України протягом 1993–2012 рр. Зроблено висновок, що сплеск зацікавлення козацькою тематикою став закономірним результатом повернення української історіографії до раніше «небезпечних» тем, що, в свою чергу, зумовило потребу розширення кола введених до наукового обігу джерел [21].

У контексті історії міжнародного діловодства Гетьманщини періоду Національно-визвольної війни варто згадати «Реєстр Війська Запорозького 1649 р.» [21]. На думку С. Потапенко, «цей унікальний перелік 40477 козаків 16 полків Богдана Хмельницького був укладений відповідно до Зборівського мирного договору з поляками від 8 (18) серпня 1649 р. Уперше в 1875 р. з деякими погрішностями і некоректною передачею української орфографії джерело опублікував О. Бодяньський. У сучасному виданні текст оригіналу, який зберігається в Російському державному архіві давніх актів, відтворено засобами дипломатичного методу. Окрім того, до видання включено мовознавчі й джерелознавчі статті про Реєстр» [21, с. 154].

Проблемам козацького дипломатарію та міжнародному діловодству у Гетьманщині присвячені спеціальні публікації авторів, які були надруковані у науковому віснику «Гілея» [14], та науковому журналі «Віснику Маріупольського державного університету. Серія: «Філософія, культурологія, соціологія» [16–17], «Збірнику наукових праць Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» [15].

Так, у статті «Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва» Ю. Нікольченко зауважує, що «Практичне значення результатів документознавчого аналізу першоджерел про Берестецьку битву полягає у можливості використання його методів та інструментів для наступних наукових пошуків за двома напрямками: з історії України та історії українського документознавства. Разом з тим, асортимент документальних джерел битви репрезентував дослідникам комплекси документів, які продукували не тільки козацькі діловодні структури, а й канцелярські установи Речі Посполитої, Московського царства та інших країн, що у перспективі може скласти новий напрямок історичних документознавчих досліджень в Україні» [14, с. 9].

У статті «Документне забезпечення зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни 1648–1658 років» Ю. Нікольченко і Ю. Кочина дійшли висновку, що: «Матеріали дипломатичного характеру, які були підготовлені у ГВК Гетьманщини, засвідчують їхній високий професійний рівень та широкий видовий склад. Він не поступався традиційним центрам європейської дипломатії: Речі Посполитій, Московському царства, Франції, Пруссії, Османської імперії, Швеції тощо. В процесі підготовки статті авторами встановлено, що види міжнародних і дипломатичних документів Гетьманщини періоду Національно-визвольної війни у повному обсязі відповідали вимогам державної

зовнішньополітичної діяльності. Вони склалися з: міжнародних договорів й угод; міждержавного листування; дипломатичних інструкцій; записів дипломатичних переговорів; посольських звітів і донесень» [17, с. 107–108].

У розвідці Ю. Нікольченка і Ю. Кочиної «Діловодство зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини в 1649–1648 роках» зазначено: «В цих умовах дипломатичне діловодство посідало важливе місце у діяльності ГВК в 1649–1658 рр. За дорученням гетьмана і під керівництвом генерального писаря тут склалися листи до урядів інших держав, велося міжнародне листування. Повноваження кожного канцеляриста, писаря, посланця, товмача, перекладача та інших фахівців були чітко регламентовані. Це свідчить про розвинену форму організації діловодства зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини. Необхідно визнати, що система міжнародного діловодства і документування, вироблена в адміністративних структурах Гетьманщини протягом 1649–1658 рр., стала фундаментом в процесі формування сучасної української системи діловодства зовнішньополітичної діяльності [16, с. 118].

Завершує цей цикл статей спільна публікація Ю. Нікольченка і О. Головка «Генеральна військова канцелярія у міжнародній діяльності Гетьманщини (1649–1658)», у якій стверджено, що важливе місце в ієрархії дипломатичної служби Гетьманщини належало ГВК, яка на чолі з генеральним писарем виконувала практично всю поточну роботу. «Враховуючи досвід інших країн ГВК створила унікальну на той час систему зовнішньополітичного діловодства, яка дозволила козацькій Україні виступати суб'єктом зовнішньої політики у Європі» [15, с. 86].

Розглядаючи проблему документального забезпечення міжнародної діяльності Гетьманщини в 1649–1658 рр. у сучасній вітчизняній історіографії, необхідно звернутися ще до одного видання, яке за своїм призначенням є навчальним. Мова йде про навчальний посібник «Історія діловодства (документознавчий аспект)» Ю. Палехи і Н. Леміш [19]. Організації діловодства в адміністративних структурах українського козацтва присвячений окремих, досить розлогий, розділ книги, який складається з трьох тем: формування ділових служб, аналіз видового складу документації, особливості створення та зберігання документів. У кожній із названих тем автори посібника акцентують увагу читача і на особливостях міжнародного діловодства в структурах Генеральної військової канцелярії Гетьманщини у період Національно-визвольної війни, розглядають складові документації за її видовими та класифікаційними ознаками [17, с. 132–186].

Отримані авторами статті результати дали можливість дійти висновку, що постійний інтерес вітчизняних науковців до вивчення документальних джерел міжнародних відносин українського козацтва періоду Національно-визвольної війни 1648–1658 р. є результатом суспільно-політичних змін, які відбувалися в Україні після проголошення її незалежності. Їхній всебічний аналіз дає змогу фахівцям (політикам, історикам, правознавцям, документознавцям, економістам, культурологам) знаходити відповіді на драматичні виклики часу, з якими зіткнулася незалежна Україна у сьогоденні.

Список використаної літератури

1. Антонович В. Б. [Рец. на:] П. Н. Буцинский. О Богдане Хмельницком. – Харьков: Тип. М. Зильберберга, 1882. – 240 с. / В. Б. Антонович // Киевская старина. - 1883. - Кн. 2. - С. 417–428 ; Antonovich V. B. [Rets. na:] P. N. Butsin'skiy. O Bogdane Khmel'nitskom. – Kharkov: Tip. M. Zilberberga, 1882. – 240 s. / V. B. Antonovich // Kievskaya starina. - 1883. - Kn. 2. - S. 417–428.

2. Воссоединение Украины с Россией : документы и материалы в 3-х т. / под ред. П. П. Гудзенко, А. К. Василенко, А. Л. Сидорова. – Москва : Академия наук СССР, 1953.

– Т. 1 : 1620–1647 годы. – 588 с. ; Т. 2 : 1648 –1651 годы. – 558 с. ; Т. 3 : 1651 –1654 годы. – 646 с. ; Vossoedinenie Ukrainy s Rossiey : dokumenty i materialy v 3-kh t. / pod red. P. P. Gudzenko, A. K. Vasilenko, A. L. Sidorova. – Moskva : Akademiya nauk SSSR, 1953. – Т. 1 : 1620–1647 gody. – 588 s. ; Т. 2 : 1648 –1651 gody. – 558 s. ; Т. 3 : 1651 –1654 gody. – 646 s.

3. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво / В. О. Голобуцький. – Київ : Вища школа, 1994. – 539 с. ; Holobutskiy V. O. Zaporozke kozatstvo / V. O. Holobutskiy. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1994. – 539 s.

4. Горобець В. М. Матеріали до документальної виставки «Україна-Росія. Історія XVII–XVIII ст.» / В. М. Горобець // Архіви України. – 2003. – № 1–3. – С. 183–229 ; Horobets V. M. Materialy do dokumentalnoi vystavky «Ukraina-Rosiia. Istoriiia XVII–XVIII st.» / V. M. Horobets // Arkhivny Ukrainy. – 2003. – № 1–3. – S. 183–229.

5. Горобець В. М. Право вільної елекції полковника Війська Запорозького: козацькі традиції у випробуванні імперськими новаціями / В. М. Горобець // Український історичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 70–91 ; Horobets V. M. Pravo vilnoi elektsii polkovnyka Viiska Zaporozkoho: kozatski tradytsii u vyprobuvanni imperskyumu novatsiiamy / V. M. Horobets // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2015. – № 5. – S. 70–91.

6. Горобець В. М. Соціальні аванси та матеріальні вигоди від посідання полкового уряду в Гетьманщині: шляхетство, маєтності, соболи... / В. М. Горобець // Український історичний журнал. – 2017. – № 4. – С. 20–37 ; Horobets V. M. Sotsialni avansy ta materialni vyhody vid posidannia polkovoho uriadu v Hetmanshchyni: shliakhetstvo, maietnosti, soboli... / V. M. Horobets // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2017. – № 4. – С. 20–37.

7. Історія українського козацтва : нариси у 2-х т. / ред. кол. : В. Смолій та ін. – Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – 724 с. ; Istoriiia ukrainskoho kozatstva : narysy u 2-kh t. / red. kol. : V. Smolii ta in. – Kyiv : Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2007. – Т. 2. – 724 s.

8. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / упоряд. Ю. Мицик; ред. кол. : В. А. Брехуненко та ін. – Київ, 2012–2015. – Т. 1 : 1648–1649 рр. – 679 с. ; Т. 2 : 1650–1651 рр. – 704 с. ; Т. 3 : 1651–1654 рр. – 423 с. ; Т. 4 : 1655–1658 рр. – 539 с. ; Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. / uporiad. Yu. Mytsyk; red.kol. : V. A. Brekhunenکو ta in. – Kyiv, 2012–2015. – Т. 1 : 1648–1649 rr. – 679 s. ; Т. 2 : 1650–1651 rr. – 704 s. ; Т. 3 : 1651–1654 rr. – 423 s. ; Т. 4 : 1655–1658 rr. – 539 s.

9. Матях В. М. Українсько-російські відносини другої половини XVII–XVIII ст. (стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії) / В. М. Матях // Український історичний журнал. – 2003. – № 6. – С. 110–118 ; Matiakh V. M. Ukrainsko-rosiiski vidnosyny druhoi polovyny XVII–XVIII st. (stan doslidzhennia problemu u vitchyznianiі istoriohrafii) / V. M. Matiakh // Ukrainykyi istorychnyi zhurnal. – 2003. – № 6. – S. 110–118.

10. Мицик Ю. А. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / Ю. А. Мицик. – Дніпропетровськ : Дніпро, 1996. – 262 с. ; Mytsyk Yu. A. Dzherela z istorii Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu seredyny XVII st. / Yu. A. Mytsyk. – Dnipropetrovsk : Dnipro, 1996. – 262 s.

11. Мицик Ю. З дипломатичної документації Б. Хмельницького та І. Виговського / Ю. Мицик // Наукові записки [Національного університету «Києво-Могилянська академія». Історія. – 1999. – Т. 14. – С. 93–112 ; Mytsyk Yu. Z dyplomatychnoi dokumentatsii B. Khmelnytskoho ta I. Vyhovskoho / Yu. Mytsyk // Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu «Kyievo-Mohylianska akademiia». Istoriiia. – 1999. – Т. 14. –

S. 93–112.

12. Мицик Ю. З Українського Дипломатарию другої половини XVII століття / Ю. Мицик // Записки товариства імені Шевченка. – 1997 – Т. 233 : Праці історично-філологічної секції. – С. 360–397 ; Mytsyk Yu. Z Ukrainського Dyplomatariiu druhoi polovyny XVII stolittia / Yu. Mytsyk // Zapysky tovarystva imeni Shevchenka. – 1997 – Т. 233 : Pratsi istorychno-filolohichnoi sektsii. – S. 360–397

13. Мицик Ю. Невідомі листи керівників Національно-визвольної війни українського народу 1648–1658 рр. / Ю. Мицик // Український історичний журнал. – 2001. – № 1. – С. 134–147 ; Mytsyk Yu. Nevidomi lysty kerivnykiv Natsionalno-vyzvolnoi viiny ukrainskoho narodu 1648–1658 rr. / Yu. Mytsyk // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. – 2001. – № 1. – S. 134–147.

14. Нікольченко Ю. М. Битва під Берестечком у контексті розвитку документної традиції українського козацтва / Ю. М. Нікольченко // Гілея: науковий вісник. – 2012. – № 56. – С. 5–10 ; Nikolchenko Yu. M. Bytva pid Berestechkom u konteksti rozvytku dokumentnoi tradytsii ukrainskoho kozatstva / Yu. M. Nikolchenko // Hileia: naukovyi visnyk. – 2012. – № 56. – S. 5–10.

15. Нікольченко Ю. М. Генеральна військова канцелярія у міжнародній діяльності Гетьманщини (1649–1658) / Ю. М. Нікольченко, О. В. Головка // Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Національного історико-меморіального заповідника «Поле Берестецької битви» та 366-річчю Берестецької битви. – Пляшева : НІМЗ «Поле Берестецької битви», 2017. – С. 86–91 ; Nikolchenko Yu. M. Heneralna viiskova kantseliariia u mizhnarodnii diialnosti Hetmanshchyny (1649–1658) / Yu. M. Nikolchenko, O. V. Holovko // Materialy naukovopraktychnoi konferentsii, prysviachenoї 50-richchiu Natsionalnoho istoryko-memorialnoho zapovidnyka «Pole Berestetskoї bytvu» ta 366-richchiu Berestetskoї bytvu. – Pliasheva : NIMZ «Pole Berestetskoї bytvu», 2017. – S. 86–91.

16. Нікольченко Ю. М. Діловодство зовнішньополітичної діяльності Гетьманщини / Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філософія, культурологія, соціологія. – 2015. – Вип. 10. – С. 111–121 ; Nikolchenko Yu. M. Dilovodstvo zovnishnopolitychnoi diialnosti Hetmanshchyny / Yu. M. Nikolchenko, Yu. M. Kochyna // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia. – 2015. – Vyr. 10. – S. 111–121.

17. Нікольченко Ю. М. Документне забезпечення зовнішньополітичної діяльності українського козацтва під час Національно-визвольної війни 1648–1658 років / Ю. М. Нікольченко, Ю. М. Кочина // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. : Філософія, культурологія, соціологія. – 2014. – Вип. 7. – С. 100–110 ; Nikolchenko Yu. M. Dokumentne zabezpechennia zovnishnopolitychnoi diialnosti ukrainskoho kozatstva pid chas Natsionalno-vyzvolnoi viiny 1648–1658 rokiv / Yu. M. Nikolchenko, Yu. M. Kochyna // Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu. Ser. : Filosofiia, kulturolohiia, sotsiolohiia. – 2014. – Vyr. 7. – S. 100–110.

18. Овсій І. О. Зовнішня політика України (від давніх часів до 1944 року) : навч. посіб. / І. О. Овсій. – Київ : Либідь, 1999. – 240 с. ; Ovsii I. O. Zovnishnia polityka Ukrainy (vid davnikh chasiv do 1944 roku) : navch. posib. / I. O. Ovsii. – Kyiv : Lybid, 1999. – 240 s.

19. Палеха Ю. І. Історія діловодства (документознавчий аспект) : навч. посіб. / Ю. І. Палеха, Н. О. Леміш. – Київ : Ліра-К, 2011. – 328 с. ; Palekha Yu. I. Istoriiia dilovodstva (dokumentoznavchyi aspekt) : navch. posib. / Yu. I. Palekha, N. O. Lemish. – Kyiv : Lira-K, 2011. – 328 s.

20. Парахіна М. Б. Міжнародні відносини і дипломатія українського козацтва:

перші роки становлення та функціонування / М. Б. Парахіна // Гілея: науковий вісник. – 2013. – № 77. – С. 7–10 ; Parakhina M. B. Mizhnarodni vidnosyny i dyplomatiia ukrainskoho kozatstva: pershi roky stanovlennia ta funktsionuvannia / M. B. Parakhina // Hileia: naukovyi visnyk. – 2013. – № 77. – S. 7–10.

21. Потапенко С. Публікація джерел з історії українського козацтва: досвід Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України / С. Потапенко // Міждисциплінарні гуманітарні студії. Сер. : Історичні науки. – 2014. – 1. – С. 152–157 ; Potapenko S. Publikatsiia dzherel z istorii ukrainskoho kozatstva: dosvid Instytutu ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy / S. Potapenko // Mizhdystsyplinarni humanitarni studii. Ser. : Istorychni nauky. – 2014. – 1. – S. 152–157.

22. Реєстр Війська Запорозького 1649 р. / підгот. до друку : О. В. Тодійчук, В. В. Страшко, Р. І. Остап, Р. В. Майборода. – Київ : Наукова думка, 1995. – 592 с. ; Reiestr Viiska Zaporozkoho 1649 r. / pidhot. do druku : O. V. Todiichuk, V. V. Strashko, R. I. Ostash, R. V. Maiboroda. – Kyiv : Naukova dumka, 1995. – 592 s..

23. Романцов В. М. Становлення козацької держави у добу Національно-визвольної війни (проблема в українській історіографії 40-х років XIX–початку XX ст. / В. М. Романцов. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – 284 с. ; Romantsov V. M. Stanovlennia kozatskoi derzhavy u dobu Natsionalno-vyzvolnoi viiny (problema v ukrainskii istoriohrafii 40-kh rokiv XIX-pochatku XX st. / V. M. Romantsov. – Donetsk : DonNU, 2005. – 284 s.

24. Свешніков І. К. Битва під Берестечком. / І. К. Свешніков. – Львів : Слово, 1992. – 304 с. ; Svieshnikov I. K. Bytva pid Berestechkom. / I. K. Svieshnikov. – Lviv : Slovo, 1992. – 304 s.

25. Смолій В. А. Богдан Хмельницький / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Арії, 2013. – 656 с. ; Smolii V. A. Bohdan Khmelnytskyi / V. A. Smolii, V. S. Stepankov. – Kyiv : Arii, 2013. – 656 s.

26. Степанков В. С. Становлення політичної еліти Гетьманщини в період революції XVII ст.: особливості, суперечності, деструктивні процеси / В. В. Степанков // Український історичний журнал. – 2016. – № 6. – С. 87–113 ; Stepankov V. S. Stanovlennia politychnoi elity Hetmanshchyny v period revoliutsii XVII st.: osoblyvosti, superechnosti, destruktivni protsesy / V. V. Stepankov // Ukrainnyi istorychnyi zhurnal. – 2016. – № 6. – S. 87–113.

27. Універсали Б. Хмельницького 1648–1657 років / упоряд. І. Крип'якевич, І. Бутич; редкол. : В. Смолій (гол.) та ін. – Київ : Альтернативи, 1998. – 382 с.; іл. – (Матеріали українського дипломатарию. Сер. І. Універсали українських гетьманів) ; Universaly B. Khmelnytskoho 1648–1657 rokiv / uporiad. I. Krypiakievych, I. Butych; redkol. : V. Smolii (hol.) ta in. – Kyiv : Alternatyvu, 1998. – 382 s.; іл. – (Materialy ukrainskoho dyplomatariiu. Ser. I. Universaly ukrainskykh hetmaniv).

28. Універсали Українських гетьманів від І. Виговського до І. Самойловича (1657–1687) / упор. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2004. – 1087 с. ; Universaly Ukrainskykh hetmaniv vid I. Vyhovskoho do I. Samoilyvycha (1657–1687) / upor. I. Butych, V. Rynsevych, I. Teslenko. – Lviv : Naukove tovarystvo im. T. Shevchenka, 2004. – 1087 s.

29. Чухліб Т. В. Організація дипломатичної служби Української козацької держави в середині XVII ст. / Т. В. Чухліб // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку : матер. Восьмих Всеукр. іст. читань : зб. наук. ст. – Черкаси : РВВ ЧДУ, 2001. – С. 67–72 ; Chukhlib T. V. Orhanizatsiia dyplomatychnoi sluzhby Ukrainkoi kozatskoi derzhavy v seredyni XVII st. / T. V. Chukhlib // Ukrainka kozatska derzhava: Vytoky ta shliakhy istorychnoho rozvytku : mater. Vosmykh Vseukr.

ist. chytan : zb. nauk. st. – Cherkasy : RVV ChDU, 2001. – S. 67–72.

30. Швидько Г.К. Джерела з історії Гетьманщини / Г. К. Швидько // Український археографічний щорічник. — Київ : Наукова думка, 1992. — Вип. 1, Т. 4. — С. 274–277 ; Shvydko H.K. Dzherela z istorii Hetmanshchyny / H. K. Shvydko // Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. — Kyiv : Naukova dumka, 1992. — Vyp. 1, T. 4. — S. 274–277.

31. Швидько Г. К. Діловодчі акти козацьких органів влади як джерело до історії Гетьманщини другої половини XVII-XVIII століття / Г. К. Швидько // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Дніпропетровськ : Генеза, 2001. — Вип. 2. — С. 317–329 ; Shvydko H. K. Dilovodchi akty kozatskykh orhaniv vlady yak dzherelo do istorii Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII-XVIII stolittia / H. K. Shvydko // Dnipropetrovskyi istoryko-arkheоhrafichnyi zbirnyk. — Dnipropetrovsk : Heneza, 2001. — Vyp. 2. — S. 317–329.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2018

Y. Nikolchenko

O. Golovko

Y. Kochina

DOCUMENTARY SUPPORT OF HETMANSCHINA INTERNATIONAL ACTIVITIES IN 1649-1658: THE CURRENT RESEARCH ON THE PROBLEM IN MODERN, NATIONAL HISTORIOGRAPHY

One of the most important events in the history and culture of Ukraine was the formation of Hetmanschina in 1649 as a result of the National Liberation War 1648-1658. Long-term functioning of Hetmanschina laid the foundation for the Ukrainian national state and led to the development and consolidation of the state authority on the Ukrainian lands. Hetmanschina had a territory, an army, state authorities and legal norms. During that period a special Ukrainian system of administrative apparatus was formed.

The events of the National Liberation War were reflected in the domestic and foreign scientific, fiction literature based on historical, documentary resources. However, the problem of the documentary support of Hetmanschina international activities in 1649-1658 was studied only in few of them.

The development of Ukrainian studies of the independence times made it possible to solve the problem of the national statehood formation on the Ukrainian lands during the National Liberation War. This idea has been theorized and developed in the works of contemporary domestic researchers in the various fields of scientific knowledge. The problems of diplomatic relations and international documenting in Hetmanschina 1649-1658 are being studied by the following scientists: V. Brekhunenko, V. Horobets, O. Hurzhii, V. Kryvosheia, S. Lepiavko, V. Matiakh, Y. Mytsykh, Y. Nikolchenko, Y. Palekha, M. Parakhina, S. Potapenko, V. Romantsov, P. Sas, V. Serhiichuk, I. Syniak, V. Smolii, V. Stanislavskiy, V. Sanenkov, Y. Fedoruk, T. Chukhlib, H. Shvydko, V. Shcherbak etc.. The works on the topic by V. Antonovych, V. Holobutskiy, I. Ovsii, I. Svieshnikov are also analyzed in the article.

Most contemporary domestic researchers consider diplomatic documents of Hetmanschina 1649-1658 are of a highly professional level and a wide range of variety, namely: international treaties and agreements, correspondence, diplomatic instructions, records of diplomatic negotiations, ambassadorial reports, which can be compared favorably with those in the Polish-Lithuanian Commonwealth, Moscow Kingdom, France, Prussia, the Ottoman Empire, Sweden etc.

The results, received by the authors of the article, made it possible to conclude, that the constant interest of domestic scientists to the study of the documentary resources of international relations in Hetmanschina during the National Liberation War 1648-1658, is the result of public policy changes, which occurred in Ukraine after the proclamation of independence. Their complete analysis allows professionals(politicians, historians, legal experts, documentalists, economists, culture researchers) to find answers to the dramatic challenges of the time with which independent Ukraine has faced today.

Key words: *the National Liberation War of the Ukrainian people, 1648-1658, Ukrainian cossacks, Hetmanschina, international activities of cossacks, General military office, cossack affairs, documentary support, modern national historiography.*

УДК 354.073.515(477)«1923/1937»(045)

В. О. Кудлай

І. А. Ангелинова

ОСОБЛИВОСТІ ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЛОВОДСТВА В УСРР (1923–1937 РР.)

Проаналізовано інформативно-аналітичну складову процесів документування в УСРР. Визначено особливості документування в УСРР 1923–1937 рр., зокрема, підзвітність республіканських діловодних установ центральному, обов'язковість виконання вказівок з центру, перші спроби союзної уніфікації документації, підвищення кількості доповідної, звітної документації до вищих органів, використання режиму секретності, поява планової документації, нівелювання цінності теоретичних питань документування та першочерговість практичних розробок, пов'язаних з Науковою організацією праці.

Ключові слова: *діловодство, документаційне забезпечення управління, наукова організація праці, раціоналізація управління, українізація, Наукова організація праці.*

Чітка та раціональна організація документаційних процесів визначає оперативність і чіткість діяльності будь-якого об'єкта, впливає на кінцевий результат в економічній сфері. Якісна підготовка інформаційно-документного забезпечення апарату керування сприяє прийняттю виважених обґрунтованих управлінських рішень.

Критичне сприйняття традицій та використання досвіду організації документаційного забезпечення управління сприяє системному удосконаленню цієї роботи на сучасному етапі. Враховуючи малу чисельність сучасних наукових студіювань з осмислення проблем організації документування в Україні в 1923–1937 рр. і визнаючи необхідність узагальнення вагомим досвідом напрацьованих учених і спеціалістів цього періоду у сфері діловодства вважаємо, що поглиблене вивчення джерельної бази та історіографії, теоретичного і практичного досвіду, набутого українськими науковцями сприятиме раціональній організації документування на сучасному етапі. Це і обумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей організації документування в УСРР. Відповідно до мети було сформульовано наступні завдання:

- дослідити історіографію та джерела проблеми;
- з'ясувати специфіку нормативно-методичного забезпечення документування в УСРР у 1923-1937 рр.;